

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Колбіної Тетяни Василівни на дисертаційну роботу
Степанової Дар'ї Вікторівни

«Підготовка майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування»,

що подана на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковою тематикою

Проблеми економічної дипломатії постійно перебувають у центрі уваги дослідників, особливо в останні роки, коли глобалізаційні процеси суттєво змінюють «правила гри» у міжнародних відносинах. Основним призначенням економічної дипломатії є формування сприятливих умов для просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, захист національних економічних інтересів держави за кордоном, а також сприяння соціально-економічному розвитку країни, підвищенню її конкурентоспроможності у світі, забезпечення її національної та економічної безпеки.

Фахівці з міжнародних економічних відносин створюють особливу групу, основною сферою відповідальності якої є, насамперед, забезпечення взаємовигідної співпраці з іноземними діловими партнерами і організаціями, що потребує високого рівня комунікативних умінь і дотримання норм дипломатичного етикету. Це пов'язано з тим, що учасники міжнародної економічної діяльності є представниками різних культур, тож мають відмінності у світогляді, ціннісних орієнтаціях, комунікативному стилі, особистісних характеристиках, нормах комунікативної поведінки, використанні засобів комунікації (вербальних і невербальних).

Сучасний етап розвитку України вимагає пошуку нових ідей та використання педагогічного досвіду підготовки фахівців у галузі міжнародних економічних відносин, які відповідають вимогам ринку праці та викликам і перспективам інтеграції країни у світове співтовариство. У державних документах і в освітньому стандарті професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» за магістерськими програмами акцентовано на необхідності формування культури професійно-дипломатичного спілкування, що є невід'ємною ознакою його професіоналізму. Високий рівень професійно-комунікативних умінь забезпечує спроможність фахівців

налагоджувати міжособистісну взаємодію при вирішенні професійних завдань і досягати цілей економічного співробітництва на засадах дипломатичного етикету.

Отже, підготовка майбутніх фахівців спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» до професійно-дипломатичного спілкування є актуальною педагогічною проблемою, вирішення якої має важливе значення як для майбутнього фахівця, так і українського суспільства в цілому. Відтак, перед вітчизняною системою вищої освіти постає завдання модернізації професійної підготовки компетентних фахівців, які спроможні забезпечити організацію й координацію економічної діяльності з міжнародними бізнес-партнерами.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування не отримала достатнього висвітлення в педагогічній науці, тож потребує нових підходів до її вирішення, систематизації і теоретичного узагальнення.

Таким чином, соціально-педагогічна значущість проблеми та її недостатня теоретична й методична розробленість, необхідність удосконалення практики підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування зумовлюють актуальність дисертаційної роботи Д.В. Степанової. Вона є безперечно своєчасною, оскільки вона спрямована на модернізацію системи підготовки фахівців з міжнародних відносин і реалізацію стратегічних завдань держави у сфері освіти.

Актуальність теми дослідження підтверджується також і тим, що дисертаційна робота виконана в межах наукової теми кафедри педагогіки та інклюзивної освіти «Науково-методичні засади виховання і розвитку особистості в соціумі» (№ 0114U004152), що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (протокол № 6 від 16 грудня 2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 1 від 27 січня 2015 р.).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації

Згідно з метою дисертаційної роботи, що полягає у теоретичному обґрунтуванні й апробації моделі та експериментальній перевірці методики підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування, дисертанткою

- з'ясовано сутність і структуру феномена «підготовленість майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування»; уточнено поняття: «професійно-дипломатичне спілкування», «міжнародні економічні відносини», «підготовленість»;
- визначено критерії, показники й схарактеризувати рівні підготовленості майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування;
- теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування;
- розроблено й перевірено ефективність моделі та експериментальної методики підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування.

Нові результати дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота Д.В. Степанової є комплексним теоретико-експериментальним дослідженням, наукову новизну його результатів підтверджено основними положеннями.

Зокрема, вперше

- з'ясовано сутність поняття «підготовленість майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування»;
- визначено критерії (гностичний, комунікативно-діяльнісний, емоційно-виразний, рефлексійно-оцінний) з відповідними показниками, схарактеризовано рівні підготовленості (достатній, задовільний, низький) як результат підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування;
- обґрунтовано педагогічні умови (дипломатична інформативність освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин; особистісно зорієнтована педагогічна взаємодія викладача зі студентами; комунікативна спрямованість змісту освітнього процесу студентів із міжнародних економічних відносин у процесі підготовки до професійно-дипломатичного спілкування);
- *розроблено* модель підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування (інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, аналітично-продуктивний, рефлексійно-оцінний етапи);

– *уточнено* поняття «професійно-дипломатичне спілкування», «міжнародні економічні відносини», «підготовленість».

Таким чином, подальшого розвитку набули теорія і методика професійної підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування, що створює передумови для оптимізації наявних навчальних планів, програм, методик і практичних рекомендацій із професійної підготовки майбутніх менеджерів зазначеного напрямку.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій; повнота їх викладу в опублікованих працях

Детальне ознайомлення з дисертаційною роботою Д.В. Степанової дає підстави констатувати, що основні наукові положення дисертації викладено переконливо та логічно, висновки і рекомендації ґрунтуються на результатах власних досліджень здобувача.

Науково-понятійний апарат дисертації визначено відповідно до обраної теми, чітко окреслено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження. Всебічному розв'язанню завдань наукового пошуку сприяла система теоретичних і практичних методів дослідження, широка джерельна база.

Високий рівень обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечено ретельним аналізом праць вітчизняних та закордонних науковців з досліджуваної проблеми. Це дозволило дисертантці правильно визначити мету, завдання, напрями дослідження, спрогнозувати наукові результати, обрати раціональні методи наукового пошуку.

Основні наукові результати дослідження достатньо повно викладено в 11 наукових і науково-методичних працях, зокрема: 3 – у наукових фахових виданнях України, 3 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях (Румунія, Норвегія), 5 – апробаційного характеру.

Аналіз дисертаційної роботи Д.В. Степанової та її публікацій дають підстави висновити, що автореферат і опубліковані праці досить повно відображають зміст і наукові положення дисертації, рівень апробації отриманих результатів.

Структура і обсяг роботи відповідають чинним вимогам до кандидатських дисертацій. Зміст автореферату відтворює основні результати дисертаційної роботи.

Значущість отриманих результатів дослідження для науки і практики

Наукова значущість дисертаційної роботи Д.В. Степанової полягає в тому, що її наукові положення, висновки і рекомендації поглиблюють і збагачують

теоретичні і практичні напрацювання з проблеми професійної підготовки майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

Педагогічний інструментарій апробовано через упровадження елективного курсу «Професійно-дипломатичне спілкування майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин» і комплексу самостійно-дослідницьких завдань для студентів спеціальності «Міжнародні економічні відносини», спрямованих на їхню підготовку до професійно-дипломатичного спілкування.

Рекомендації стосовно використання результатів і висновків дисертації

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти на економічних факультетах, що готують студентів зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини», оновленні змістових модулів навчальних дисциплін «Торгова політика та комерційна дипломатія» і «Культура комунікацій», у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт, при складанні освітніх програм, навчально-методичних посібників та в процесі підвищення кваліфікації фахівців із міжнародних економічних відносин.

Основні положення дослідження **впроваджено** в освітній процес Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (акт про впровадження № 01-12/01/176 від 12.02.2020 р.), Херсонського державного університету (акт про впровадження № 12-30/254 від 18.02.2020 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (акт про впровадження № 01-23/75 від 20.02.2020 р.), Тернопільського економічного університету (акт про впровадження № 126-31/335 від 20.02.2020 р.).

Зміст дисертації, її завершеність і оформлення

Структура роботи зумовлена логікою дослідження. Дисертаційний рукопис містить анотації українською та англійською мовами, складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел до кожного розділу (220 найменувань), 8 додатків на 48 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 251 сторінок (із них 182 сторінки основного тексту). Робота містить 22 таблиці та 4 рисунки, що обіймають 10 сторінок основного тексту.

У вступі обґрунтовано вибір теми та її актуальність, схарактеризовано проблему, стан її дослідження; встановлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу дослідження; представлено систему методів дослідження; розкрито наукову новизну і практичну значущість отриманих результатів; висвітлено дані

щодо експериментальної бази дослідження, апробації і впровадження його результатів; подано інформацію про публікації автора, структуру та обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі – «Теоретичні засади підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування» – розкрито стан проблеми підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування, наукові підходи щодо трактування феномена «професійно-дипломатичне спілкування майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин», розкрито зміст ключових понять дослідження «підготовка», «підготовленість», «міжнародні економічні відносини», «комунікативна взаємодія», «дипломатичне спілкування», «професійно-дипломатичне спілкування», «дипломатичний протокол».

Це дозволило автору дисертаційної роботи визначити сутність поняття «підготовленість майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування студіюємо як результат їхньої підготовки до професійно-дипломатичного спілкування, володіння правилами мовленнєвого етикету; наявністю вмінь комунікативної взаємодії; володіння дипломатичним протоколом та етикетом, що передбачають дотримання правил міжнародної ввічливості для професійного вирішення економічних питань на міжнародному рівні задля служіння українському народові».

У дослідженні визначено педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування: дипломатична інформативність освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин; особистісно зорієнтована педагогічна взаємодія викладача зі студентами; комунікативна спрямованість змісту освітнього процесу студентів із міжнародних економічних відносин у процесі їхньої підготовки до професійно-дипломатичного спілкування.

У другому розділі – «Експериментально-дослідна робота з підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування» – визначено критерії, показники, схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування в умовах закладу вищої освіти, розроблено й експериментально апробовано модель та методику підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин

до професійно-дипломатичного спілкування, здійснено аналіз результатів експериментально-дослідної роботи.

Слід відзначити різноманітність навчально-методичних матеріалів і завдань, які впроваджено на всіх етапах формувального експерименту (ділові й рольові ігри, інтерактивну он-лайн систему, інтелектуальні карти, лекції-діалоги, лекції-презентації, тематичні завдання, кейси, мозковий штурм, вирішення конфліктних ситуацій, відео-кейс-стаді, відео-тексти, тексти-реклами, командну гру, роботу в малих групах, саморефлексію та самоаналіз мовлення, мовленнєві тренінги, презентації «Мій портрет дипломата», тренінги «Двосторонні перемовини», «Багатосторонні перемовини» тощо.

Реалізація визначених педагогічних забезпечила суттєві позитивні зміни щодо рівнів підготовленості майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування в експериментальній групі.

Викладене вище дозволяє стверджувати, що дисертаційна робота Д.В. Степанової містить нові, раніше не захищені наукові положення.

Загальні висновки дисертації свідчать про цілісність і логічну завершеність дослідження, впливають з отриманих результатів, відповідають поставленим завданням.

Схвальним є те, що дисертант окреслює перспективи подальшого дослідження проблеми, які пов'язані з дослідженням підготовки до професійного спілкування майбутніх фахівців із міжнародних відносин, менеджменту в закладах вищої освіти.

Дискусійні положення та критичні зауваження до змісту дисертаційної роботи

У цілому позитивно оцінюючи результати представленої дисертаційної роботи Д.В. Степанової, вважаємо можливим і доцільним висловити деякі зауваження і побажання задля її вдосконалення.

1. На наш погляд, дослідниці необхідно було б визначитись щодо синонімічності ключових понять «спілкування» і «комунікація» або аргументовано обґрунтувати їх відмінності. У дослідженні спостерігається використання багатьох словосполучень, які пов'язані з поняттям «спілкування» (дипломатичне спілкування, професійно-дипломатичне спілкування, ділове спілкування, спілкування студентів, спілкування представників різних країн тощо) і з поняттям «комунікація» (комунікативна взаємодія, комунікативна компетентність, комунікативні вміння, комунікативний потенціал, комунікативно-

мовленнєва діяльність, невербальні комунікація, комунікативна ситуація, комунікативна спрямованість та інші). Тож неузгодженість термінології ускладнює розуміння авторської позиції щодо сутності ключових понять, пов'язаних з підготовкою до професійно-дипломатичного спілкування майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин.

2. Згідно з метою дослідження, на рисунку 2.1. «Модель підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування» представлено етапи її впровадження (інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, аналітично-продуктивний, рефлексійно-оцінний). Доцільно було б пояснити, чому саме такі етапи виділено у запропонованій моделі.

3. Автор дисертаційної роботи вказує, що серед результатів навчання, які передбачені освітнім стандартом професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» за магістерськими програмами, зазначено «урахування міжкультурних особливостей суб'єктів міжнародних економічних відносин». Тож позитивно оцінюємо пропонувані завдання для студентів (наприклад, ділова гра «Багатосторонні переговори», с. 162-163), які спрямовані на формування комунікативних умінь і готують до практики міжкультурної комунікації. Але, на нашу думку, для підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування недостатньо, щоб студенти засвоїли тільки конкретні знання щодо особливостей іншої культури (історії, традицій, віросповідання, моделі поведінки її представників тощо). Вкрай важливим є повідомлення теоретичних положень (наприклад, на основі теорії Г. Хофстеде про «параметри культури»), які дозволять фахівцям у майбутній професійній діяльності самостійно аналізувати національні особливості будь-якої культури і визначати стратегію комунікативної взаємодії з іноземними діловими партнерами.

4. Міжнародне ділове спілкування потенційно є більш конфліктогенним, ніж спілкування в рамках однієї культури. Джерелом міжкультурних непорозумінь є культурно обумовлені комунікативна поведінка, вербальні і невербальні засоби комунікації, що сформувалися в рідній культурі. З огляду на це, бажано б було розглянуто, якими засобами можна підготувати майбутніх фахівців до управління конфліктами в економічній сфері, що можуть виникнути в процесі міжкультурної комунікації.

5. Схвальним є залучення фрагментів з недоречностями в поведінці дипломатів, посадовців, керівників держав та коронованих осіб, яких вони припускалися під час візитів та ділових зустрічей з представниками інших держав

через незнання ними традицій та звичаїв народу країни перебування, дипломатичного етикету тощо (с. 149, с. 166). Але, на наше переконання, для студентів було б більш корисніше, якщо такі приклади стосувались насамперед ситуацій економічної дипломатії.

6. Для української педагогічної науки було б надзвичайно цінним, якщо б авторка представила досвід закордонних науковців з підготовки майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування.

Однак, висловлені зауваження та побажання мають дискусійний характер, не є принциповими і ніяким чином не знижують загальної цінності виконаної роботи.

Висновки щодо відповідності дисертації встановленим вимогам

Аналіз змісту дисертаційної роботи та публікацій дає підстави для висновку про те, що дисертація Степанової Дар'ї Вікторівни «Підготовка майбутніх фахівців із міжнародних економічних відносин до професійно-дипломатичного спілкування» є завершеною, самостійною працею, в якій отримано нові, науково обґрунтовані результати, що в сукупності становлять суттєвий внесок в теорію і методику професійної освіти.

Враховуючи актуальність дослідженої проблеми, наукову новизну положень дисертації, обґрунтованість і достовірність отриманих результатів, їх теоретичну і практичну значущість та відповідність чинним вимогам пп. 9,11–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від № 567 від 24 липня 2013 р. із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., та іншим інструктивним вимогам МОН України, її автор – Степанова Дар'я Вікторівна – заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

професор кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця,
доктор педагогічних наук, професор

Т.В. Колбіна

